

Liesbeth van Nes

Cardinaliser – Over *De orde van de dag* van Éric Vuillard

Liesbeth van Nes (1954) studeerde Nederlandse Taal- en Letterkunde, gaf les in het voortgezet onderwijs en doceert Nederlands aan de Vertalersvakschool Amsterdam. Ze debuteerde als vertaler in 1994 met Roemruchte daden en opvattingen van doctor Faustroll, patafysicus van Alfred Jarry en werd met haar eigen hervertaling daarvan in 2017 genomineerd voor de Filter Vertaalprijs. Ook is ze de vertaler van HhhH van Laurent Binet, dat werd genomineerd voor de Europese Literatuur Prijs en door Roel van Broekhoven voor de VPRO tot televisieserie is bewerkt. Behalve uit het Frans vertaalt ze uit het Duits. Voor haar vertaling April in Parijs van Michael Wallner ontving ze een prijs van de EU-regio Aachen. De orde van de dag werd genomineerd voor de Europese Literatuurprijs 2019, een eer die eerder Een heel leven en De Weense sigarenboer van Robert Seethaler te beurt viel, en daarnaast ook Tot ziens daarboven van Pierre Lemaitre en Daar is hij weer van Timur Vermes. In 2018 werd ze genomineerd voor de Dr Elly Jaffé Prijs. ‘Over De orde van de dag van Éric Vuillard’ werd als voordracht gehouden tijdens de Vertalersgeluktournee van 2019 en verscheen eerder op de website van het Nederlands Letterenfonds en – in verkorte vorm – op de website van Filter: Tijdschrift over vertalen.

Cardinaliser – Over *De orde van de dag* van Éric Vuillard

Aan de orde is een lunch. Een lunch in een boek over de oorlog? Ja, het is typisch voor Vuillard om niet het bekende verhaal te vertellen, maar om aandacht te schenken aan onbekende details. Hij heeft oog voor dingetjes die in de loop van de geschiedenis zijn bedolven of met opzet zijn weggemoffeld. Die trekt hij met liefde weer tevoorschijn, hij strijkt ze glad en presenteert ze ons met de nodige ironie.

We zitten aan tafel bij de Britse premier Chamberlain, het is maart 1938, en zijn gast is Ribbentrop, de Duitse minister van Buitenlandse Zaken. Maar zij zitten niet bij uit elkaar uit hoofde van hun functie. Als politici, of vijanden. Nee, ze zijn op dat moment huurder en verhuurder. Dit is zo'n feitje waar Vuillard patent op heeft. Ribbentrop heeft een tijdlang een huis gehuurd van Chamberlain en hij komt nu

afscheid nemen en de sleutel teruggeven. Hij is net benoemd tot minister en aan zijn tijd als ambassadeur van Duitsland in Engeland is een einde gekomen. Hitler had hem voor die baan uitgekozen, omdat Ribbentrop een van de weinige mensen uit zijn entourage was, die manieren bezat en zich op hoog niveau wist te bewegen. Dat nam niet weg dat Ribbentrop de naam had te blunderen, in Engeland werd hij ook wel Brickendrop genoemd: *to drop a brick* is een blunder begaan.

Ribbentrop was zelf op de hoogte van die eigenschap, want hij maakte er tijdens deze lunch ruimschoots misbruik van. Hij is er niet officieel, terwijl hij toch een officieel personage is, en hij praat over ditjes en datjes. Over de kwaliteiten van een Amerikaanse tennisser. Zijn lob, zijn backhand. Hij leutert. De Britten luisteren beleefd. Winston Churchill, wiens memoires Vuillard heeft gelezen, vertelt dat er tijdens deze lunch een briefje voor Sir Cadogan van Buitenlandse Zaken werd afgegeven. Cadogan leest het, fronst zijn wenkbrauwen en schuift het briefje door naar Chamberlain. Die leest het, verbleekt. Ribbentrop lijkt niets te merken en babbelt door over het voetenwerk van de tennisser. Chamberlain zit op hete kolen, Ribbentrop leutert verder. Chamberlain geeft met een wenk te kennen dat er werk op hem wacht, maar Ribbentrop treedt alle conventies van de welvoegelijkheid met voeten en wijdt uit over de service van de man die aan de lopende band aces slaat.

Ribbentrop had natuurlijk geen oogkleppen op, hij wist donders goed dat er in dat briefje stond dat Duitsland Oostenrijk was binnengevallen, en hij had er een duivels plezier in de Engelse beleefdheid tot het uiterste te drijven. Vuillard intussen heeft er plezier in Ribbentrop neer te zetten als iemand die achteloos als een boer een exquisite lunch wegschrokt. Chamberlain hield volgens zeggen van de Franse keuken en liet opdienen:

« En hors-d'œuvre, on avait servi des *charentais en glace* [...]. Le plat principal était une *poularde de Louhans à la Lucien Tendret*. [...] corniottes de fromage blanc accompagnées de limonade, [...] une tarte au shion [... le dessert...] des *fraises des bois cardinalisées*, comme *Escoffier* savait les faire. »

Een beetje vertaler weet zich nu in luilekkerland, want dit is grasduinen. Als voorafje charentaises, dat zijn toch koeien? En een poularde is natuurlijk een soort kippetje. Is Louhans een streek, een fokker of een soortnaam? Wie was Louis Tendret? En Escoffier zal wel die beroemde kok zijn. En wat moet ik met gekardinaliseerde bosaardbeitjes?

Als je echt de tijd hebt, neem je de auto en laat je je al die gerechten voorzetten. Franse lunches op het platteland in de zon, kan niet beter. En je bent nog aan het werk ook, want je proeft wat je eet en de vertaling wordt je als het ware aangereikt.

Les Charentais en glace (links). Les poulardes de Louhans à la Lucien Tendret et le gratin dauphinois (rechts).

Maar als het toch een beetje op moet schieten, pak je internet. En het gekke is dat je heel veel vindt. De charentais blijken een soort meloenen te zijn, Louis Tendret en Escoffier publiceerden recepten, dat is ook vrij gauw duidelijk. In Louhans blijken ze kippen te fokken. Maar gekardinaliseerde bosaardbeitjes, dat is raadselachtig. Het woordenboek geeft voor 'cardinaliser': tot kardinaal maken, blozen (rood worden als een kardinaal) en ook een culinaire betekenis: een kreeft of garnalen in court bouillon rood laten worden. En het noemt daarbij Tendret ook nog.

CARDINALISER, verbe trans.

A.— *Fam.* Promouvoir cardinal. *Cardinaliser un évêque* (Lar. 19e, Nouv. Lar. ill.). *Cette longue et livide figure de pénitent, ce Satan cardinalisé, c'est Lotto Pinamonte le Fourbe* (MILOSZ, *L'Amoureuse initiation*, 1910, p. 23).

B.— Rendre rouge comme la robe d'un cardinal. *Il buvait avec les cochers des nocés, (...), de manière à se cardinaliser la figure dès midi* (BALZAC, *Le Cousin Pons*, 1847, p. 269). *Un nez cardinalisé de purée septembrale* (T. GAUTIER, *Le Capitaine Fracasse*, 1863, p. 21). *Poitrine osseuse et cardinalisée à la boisson* (T. GAUTIER, *Le Capitaine Fracasse*, 1863, p. 307).

- *ART CULIN*. Rougir (un crustacé) en le mettant au court-bouillon. *Des crevettes cardinalisées* (*Les Gdes heures de la cuis. fr.*, L. Tendret, 1896, p. 202).
- *PEINT*. *Cardinaliser une draperie* (BESCH. 1845).

Aardbeitjes flamberen dan misschien? Het zijn immers geen peertjes die knalrood kunnen stoven. Ik wist het niet, zocht nog naar totaal andere betekenissen van dat cardinaliser, in het argot, in oude woordenboeken. Toen hield ik ermee op. Want mijn tactiek is om dit soort dingen een tijdje te laten sudderen. Soms lossen dingen zich namelijk vanzelf op. En zo niet, zoals in dit geval, dan zoek je een tweede keer toch gerichter. Want op de een of andere manier krijg je meer overzicht als je het hele boek hebt vertaald, ook al komt die lunch nergens maar ook nergens meer ter sprake. Je zoekt minder in detail, beter gezegd, je volgt een bepaald detailspoor niet echt lang meer, omdat je intussen weet (hoe dat is eigenlijk de vraag) dat het tot niets leidt. Hoe ik nu in tweede instantie precies hier terecht kwam, weet ik niet meer, maar ik vond deze site: faimdelyon.com/lesmenusdelegendeparlamaisonmumm/ en daarop staat een menu met drie van de vier gerechten die bij Chamberlain op tafel kwamen. Met één slag is duidelijk hoe Vuillard te werk is gegaan. Hij kiest geen gerechten met bijzondere ingrediënten of met een symbolische waarde. Hij plukt de hele zaak zo van internet. De vertaling werd toen tamelijk gemakkelijk.

Als voorafje [...] meloen in ijs. De hoofdschotel was een mesthoentje uit Louhans, volgens het recept van Lucien Tendret [...] het toetje [...] *fraises de bois cardinalisées*, zoals Escoffier ze maakte.

Het derde gerecht heb ik nu even achterwege gelaten, omdat het niet op bovengenoemde site staat. De ‘fraises de bois’ heb ik in het Frans laten staan, in de eerste plaats omdat gerechten dat wel verdragen en ook omdat het bijbehorende ‘cardinalisées’ nu eenmaal onvertaalbaar is. Met een beetje goede wil kun je zien dat Escoffier ze in de vorm van een kardinaalsmuts heeft opgediend. Maar als je dat zonder plaatje moet vertalen ziet niemand het voor zich. Veel belangrijker is dat de lezer met het intikken van ‘fraises de bois cardinalisées’ kan zien waar Vuillard zijn materiaal vandaan haalt. En hoe zijn geest werkt. Want dit is niet zomaar een site, het is een site van Mumm-champagne. Een merk champagne dat in de jaren dertig in Duitsland aan de man werd gebracht door: de heer Ribbentrop. Vuillard heeft dus materiaal over Ribbentrop verzameld, kwam op Mumm en ook op deze site. Het menu kon hij niet direct gebruiken, dat kon pas toen hij had besloten de lunch in Downing Street op te nemen in zijn boek.

Les fraises des bois cardinalisées

Vuillard schuift dit beeld als een soort decorstuk het verhaal binnen. Hij vult het niet nader in, het dient als versiering en verder niet. Zoiets doet hij ook op andere plaatsen. Over de ogen van magnaten als Wilhelm von Opel schrijft Vuillard bijvoorbeeld dat we daar ‘ver achter de gele, puntige arnicabloem steeds hetzelfde deurtje’ zullen vinden. Met het deurtje kan ik nog wel iets, maar wat is die arnicabloem? Vuillard geeft geen uitsluitel. Het is een beeld, zegt hij op een vraag van een collega-vertaler, iets als de iris van een oog. Tja, wat moet je dan. Het enige wat je als vertaler kunt doen, is het beeld zo laten staan. Hetzelfde geldt voor de Negende Symfonie van Bruckner, waar Seyss-Inquart zo van hield en waarin de violen ‘langzaam hun bloedsterretjes spuwen’. Je kunt de hele symfonie afluisteren, maar je komt geen stap verder. Het beeld kun je niet invullen, dus moet je het zo laten staan. Want Vuillard wil nu eenmaal niet dat die beelden toegankelijker worden. Ze moeten weerbarstig blijven.

Maar ik ben ook weerbarstig en ik blijf zoeken naar mogelijkheden om de tekst voor de lezer toch *net* iets te versoepelen. Zo is er de passage waarin jaren later, na de processen van Neurenberg, tien oorlogsmisdadigers worden opgehangen. De eerste die aan de galg bengelt, is Ribbentrop. Als laatste is Seyss-Inquart aan de beurt: ‘le voici à son tour qui suit l’ouvreuse en trébuchant’. In de vertaling: ‘...volgt hij op zijn beurt wankelend de ouvreuse’. Ik heb verschrikkelijk mijn best gedaan om die ouvreuse kwijt te raken, om van het beeld van de bioscoop af te komen, dat ik hier geheel misplaatst vond, ik heb gezocht in en om de dood, ik heb Magere Hein of zijn zeis proberen aan te zien voor de ‘ouvreuse’, en die zeis heb ik ook daadwerkelijk in de vertaling gezet.

Maar ik ben ervan teruggekomen. Ik was *14 Juillet* aan het vertalen, ook van Vuillard. Tijdens de bestorming van de Bastille op 14 juli 1789 vallen er heel wat doden. Over een van hen schrijft Vuillard: ‘Alors, la placière qui se tient derrière nous en silence, notre vie durant, lève enfin la tête et lui demande de la suivre.’

Achter de man die dood ligt te gaan, staat iemand. Ze heeft er altijd al gestaan, het hoofd gebogen, maar nu kijkt ze op en vraagt hem haar te volgen. Het is een placière, een ouderwets woord voor ouvreuse, dat ik dan ook ouderwets heb vertaald, met ‘placeuse’. Ze is het beeld van de dood, een vriendelijke dood, die rustig wacht, niet alleen op deze man, maar op ons allemaal. Ze staat ons hele leven achter ons. En als het dan zover is, mag je meekomen: ‘Rij acht, stoel zes.’

Wat ik hiervan als vertaler heb geleerd, is dat het lang niet altijd goed is om de Nederlandse lezer ter wille te zijn. In dit laatste voorbeeld had Magere Hein heel goed kunnen worden ingevuld, iedereen had het gesnapt. De zeis misstaat hier helemaal niet. Maar wat de lezer had gemist, is de dood zoals hij Vuillard voor ogen staat, de dood die ons wijst waar we kunnen gaan zitten, wat onze plaats is. Dat is zijn beeld ervan, en zo moet ik het dus ook vertalen.